

(glej A. Velušček [ur.], *Resnikov prekop, najstarejša koliščarska naselbina na Ljubljanskem barju*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 10, 2006, 26).

Savsko skupino nasledi lasinjska kultura, slednja npr. ni zastopana na Ljubljanskem barju, pač pa poznamo njene najdbe z jamskega pokopališča Ajdovska jama pri Nemški vasi (Velušček [ur.] 2011, 208–209), iz drugega in nekaj tudi iz tretjega(!) poselitvenega horizonta na Gradcu pri Mirni (J. Dular et al., Utrjena prazgodovinska naselja v Mirenski in Temeniški dolini, *Arheološki vestnik* 42, 1991, 89).

Kot reprezentativno najdišče kulture keramike z brazdastim vrezom avtorica navaja kolišče Hočevarica, a tudi najdišče Višnjica iz Hrvaške. Najdišče Kevderc pa naj bi predstavljalo prehod v oz. kar protoboleraški horizont, kar se zdi napačno. Dejansko ni podatkov, ki takšno tezo podpirajo. S. Dimitrijevič je sicer Kevderc uvrstil v tip Kevderc-Hrnjevac, ki je v okviru kulture Retz-Gajary kronološko mlajši od tipa Višnjice. Za tip Kevderc-Hrnjevac naj bi bila značilna npr. odsotnost brazdastega vreza na keramiki, kar ne drži, saj je dokazano prisoten na keramiki iz Kevderca in je zanjo tudi značilen (Velušček [ur.], *Hočevarica – neolitsko kolišče na Ljubljanskem barju*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 8, 2004, 238). Raziskave kažejo, da je kultura keramike z brazdastim vrezom mlajša od lasinjske kulture, kar nedvomno izpričuje stratigrafija najdišča Malečnik pri Mariboru (M. Strmčnik-Gulič, Malečnik – arheološko najdišče, v: A. Tomaž [ur.], *Od Sopota do Lengyela*, *Annales Mediterraena*, 2006, 195–201) in ne nazadnje tudi nedavno objavljeno grobišče Pod Kotom – jug pri Murski Soboti, s kar 179 žarnimi grobovi (I. Šavel, *Pod Kotom – jug pri Krogu*, *Arheologija na avtocestah Slovenije*, 2009 [http://www.zvkds.si/media/publications/007_Pod_Kotom-jug_pri_Krogu.pdf]), ki gotovo sodi v čas Hočevarice in ne na prehod oz. v protoboleraški horizont, kot meni avtorica (str. 29). Podobno velja tudi za napačno interpretacijo najdb drugega in tretjega poselitvenega horizonta na Gradcu pri Mirni (str. 29).

Najdišč, ki bi jih lahko uvrstili v protoboleraški horizont, v Sloveniji ne poznamo oz. o njih ni mogoče z gotovostjo govoriti. Arheološke in dendrokronološke raziskave na Ljubljanskem barju kažejo, da je od konca poselitve na Hočevarici do postavitve kolišča Maharski prekop preteklo manj kot 50 let. V tem času je očitno prišlo do pomembnega kulturnega preobrata, kar je najbolje razvidno iz keramične produkcije, ki se je nato na Ljubljanskem barju v primerljivih oblikah in ornamentu obdržala s prekinitvami vse do zaključka življenja na kolišču Blatna Brezovica okoli leta 3070 pr. Kr. (glej K. Čufar et al., Dating of 4th millennium BC piledwellings on Ljubljansko barje, Slovenia, *Journal of Archaeological Science* 37/8, 2010, 2031–2039). V tem času je zaznati vplive z območja badenske kulture, kar dokazuje lahko tudi odkritje lesenega kolesa z osjo s Starih gmajn, ki pa sodi k alpskemu tipu dvokolesnih vozov (str. 29; Velušček [ur.] 2009, 220–221), kar je sicer bolj verjetno posledica naravnih danosti oz. reliefa kot neposrednih povezav, ki pa ne bi bile nekaj presenetljivega. Naj še poudarimo, da je kolišče Maharski prekop na podlagi dendrokronoloških podatkov živelo pribl. dve desetletji, okoli 3510–3490 pr. Kr. (Čufar et al. 2010, 2035).

V zanimivi luči je predstavljeno tudi zaključno obdobje bakrene dobe na Slovenskem. Pri razlagi avtorica povzema

H. Parzingerja (Die Stellung der Uferrandsiedlungen bei Ljubljana im äneolithischen und frühbronzezeitlichen Kultursystem der mittleren Donauländer, *Arheološki vestnik* 35, 1984) in kot ključne navede najdbe s kolišč Parte in Ig, ki jih vključí v horizont Vučedol/Makó/Jevišovice B. Opozarjam na prispevek, ki je izšel v *Arheološkem vestniku* 54, 2003, 123–158, v katerem sta obravnavani kolišči iz tega obdobja, Založnica in Parte. Rezultati dendrokronoloških raziskav so pokazali na sočasnost omenjenih naselij, ki sodita na konec 26. in v 25. stoletje pr. Kr., kulturno pa niti v vučedolsko (LB V po Parzingerju) niti v poznovučedolsko kulturo po S. Dimitrijeviču (npr. Vučedolska kultura i vučedolski kulturni kompleks, v: *Praistorija jugoslavenskih zemalja* 3, 1979, 307–308), temveč v kulturo Somogyvár-Vinkovci. Podobnost z najdbami z najdišča Börzönce v Transdanubiji je več kot očitna (glej M. Bondár, Early Bronze Age settlement patterns in south-west Transdanubia, *Antaeus* 22, 1995, 197–269). Gre za nedvomno pomembno ugotovitev, ki postavlja pod vprašaj aktualnost starih definicij omenjenih kultur.

Obsežna monografija se dejansko začne šele v drugem delu z analizo rezultatov, predstavitev pogrebnih običajev v horizontih pred badensko kulturo v osrednjem delu Karpatskega bazena in v badenskem obdobju, v istem obdobju tudi na Moravskem in v postbadenskih kulturnih skupinah. Prvi zvezek se zaključí z impozantnim številom uporabljenih študij, kar nedvomno kaže na zahtevnost opravljenega dela.

V drugem zvezku je obsežen katalog s slikovnim gradivom.

Bilo bi torej nepošteno, če kratke ocene ne zaključimo s pohvalnimi besedami. Kljub pomanjkljivostim, ki se kažejo pri obravnavi lokalne teme, t.j. kronološkega razvoja slovenskega prostora, je delo, ki ga predstavljamo, zagotovo referenčno in zelo pomemben prispevek k problematiki, ki jo avtorica velikopotezno obravnava.

Anton VELUŠČEK

Michaela Lochner (ur.): *Sitularia. Klänge aus der Hallstattzeit*. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission 76, Wien 2011. ISBN 978-3-7001-7002-0. 104 strani in Avdio CD.

Zadnja leta se tako v muzejski kot v raziskovalni arheološki dejavnosti vse bolj uveljavljajo t. i. multimedijски publicistični pristopi, med katerimi so najštevilnejše izdaje publikacij s kombinacijo tekstovnih in glasbenih zapisov.¹ K tem uvrščamo tudi pričujočo izdajo z vabljivim naslovom *Sitularia* in s podnaslovom *Zvoki iz halštatskega časa*.

¹Omenimo naj npr. odmevno objavo rekonstrukcije paleolitskih zvokov in melodij iste urednice in v isti seriji Avstrijske akademije znanosti: M. Lochner (ur.), *Knochenklang. Klänge aus der Steinzeit*, Mitteilungen der Prähistorischen Kommission 36 (Wien 2000), ter nedavno objavo našega Narodnega muzeja Slovenije, *Prazvok davnine* (Ljubljana 2011), v kateri avtor glasbe L. Dimkaroski prepričljivo dokazuje glasbeni potencial neandertalčeve piščali iz Divjih bab.

Kot arheologe in torej tiste, ki si predstavljamo, da vemo, kako neizmeren – na prvi pogled nepremostljiv – je prepad med železnodobno glasbo in našim časom, nas ob publikaciji s tako ambicioznim naslovom seveda na prvem mestu zanima, kaj je avtorjem osnova za rekonstrukcijo halštatskih zvokov in kako so s svojimi predlogi in interpretacijami prepričljivi. A najprej nekaj besed o publikaciji in njeni oblikovno-tehnični podobi.

Publikacija je oblikovno in v dimenzijah prilagojena standardni velikosti kompaktnih plošč. V njej je poleg plošče v zavihku knjižica z nekaj čez 100 strani obsežnim spremnim tekstom. V njem so v treh poglavjih orisani arheološki vidiki muziciranja v železni dobi, predstavljene so možnosti rekonstrukcije tedanje glasbe, ob tem pa je za vsako predstavljeno rekonstruirano in uporabljeno glasbilo podan način izdelave. Tem poglavjem, ki imajo obsežen znanstveni aparat in popis uporabljene literature, sledi tehnični in vsebinski opis sedemnajstih skladb s kompaktne plošče. Na koncu so predstavljeni člani mednarodne glasbene skupine *Ensemble Cantlon*, ki skladbe izvaja.

V prvem poglavju Michaela Lochner opisuje arheološke vidike raziskovanja glasbe v halštatskem času z navedbo in ilustracijo najpomembnejših upodobitev glasbil na arheoloških predmetih. Med njimi velja izpostaviti shematične črtne upodobitve na keramičnih posodah predvsem iz vzhodnohalštatskega kulturnega kroga, nekatere antropomorfne bronaste plastike z glasbeniki iz severne Italije, Madžarske in Slovenije (v našem primeru gre seveda za kipec vojščaka z grobišča v Idriji pri Bači, ki s kretno jasno nakazuje uporabo roga kot trobila), upodobitve glasbil in glasbenikov na spomenikih situlske umetnosti, poleg pa še nekaj neposredno ohranjenih glasbil. V starejši železni dobi gre pri teh zadnjih predvsem za bronaste žvenkljače, kakršnih je mnogo ohranjenih tudi pri nas iz doljenjske halštatske skupine. V knjižici je predstavljen lep v celoti ohranjen primerek z Magdalenske gore, ki ga hranijo v dunajskem Naravoslovnem muzeju. Poleg je podanih tudi nekaj keramičnih ropotuljic iz Avstrije in južne Nemčije. Primerjavo tako za tiste hruškaste kot za ptičje oblike ropotuljic imamo tudi pri nas, npr. iz Podzemlja v Beli krajini,² za naš prostor pa velja na tem mestu opozoriti tudi na tri atraktivne, mnogo starejše keramične ropotuljice, in sicer iz Dežmanovih kolišč severno od Iga iz mlajšebakrenodobnega časa.³

Alexandrine Eibner je kot ena najboljših poznavalk situlske umetnosti v prvem delu drugega poglavja prispevala pregled možnih rekonstrukcij glasbenih praks, kot se nakazujejo iz razlag prizorov z glasbeniki, predvsem tistimi na spomenikih situlske umetnosti. Iz teh upodobitev se nakazuje zelo raznovrstno muziciranje: s posamičnimi glasbeniki in z njihovimi skupinami, danes bi jim rekli ansamblu, z uporabo zgolj brenkal ali pihal, ali pa s hkratno uporabo različnih glasbil. Za razliko od vzhodnohalštatskega kulturnega kroga so na spomenikih situlske umetnosti glasbeniki zgolj moški. Eibnerjeva

posebej opozarja na pogost situlski motiv paroma soočenih glasbenikov z liro ali/in trstenkami, pri katerih tako kompozicija kot upodobitev dragocene posode med njima nakazuje tekmovalno plat muziciranja.

Avtor zaključnega dela drugega in tretjega poglavja je Albin Paulus, tudi vodilni član ansambla *Cantlon*, izvajalcev situlske glasbe. Drugo poglavje Paulus zaključuje z vprašanjem, kako je zvenela glasba v halštatski kulturi. Na to vprašanje podaja zelo enostaven in pošten odgovor: tega ne vemo. Na voljo so upodobitve določenega nabora glasbil in velja jih kar najbolj verno rekonstruirati. Izvajanje glasbe s tako izdelanimi glasbili pa je ob popolni odsotnosti kakršnihkoli virov z glasbenimi napotki onkraj dosega znanosti.

V tretjem poglavju je natančneje predstavljena izdelava halštatskodobnih glasbil. V opisu in fotografiji so podane različne oblike lir (takih v obliki jarma z okroglim resonančnim trupom v različnih velikostih, t. i. asimetričnih oz. situlskih lir z značilno ukrivljeno oblikovanim okvirom), piščali (npr. tistih z zaključnimi trobljami v obliki rogov, dvojnih izvedenk), trstenk, flavt (koščenih, keramičnih, tistih, izdelanih iz bezgovine), rogov, keramičnih zvončkov in žvenkljač. Iz spremnih opisov je razbrati, da so kot vir za nekatera glasbila služile ne le upodobitve iz halštatskega časa, temveč tudi kasnejše iz latena.

Poleg naštetih so uporabljana tudi nekatera "univerzalna glasbila", ki so del splošne glasbene dediščine človeštva, pa čeprav v srednjeevropski železni dobi niso arheološko izpričana. Med takimi je npr. uporabljena iz lesa ali trstike izdelana dromlja, kakršne so prevladovale pred nastopom srednjeveških kovinskih dromelj, ki so v Evropo prišle iz osrednje Azije. Drugo tako glasbilo so kastanjete. Vtis je, da je ob nepopolni izpovednosti arheoloških virov izvajalcem železnodobne glasbe nekako manjkalo predvsem glasbil za narekovanje ritma.

Kako torej zveni halštatska glasba? Večina izmed 17 skladb je krajših enostavnih melodij s pripisom "kult" ali "vojna" (to drugo v skladbah z rogom), pri katerih so s svojim glasbenim potencialom izpostavljena posamezna glasbila, tako trstenke, lira, rog, žvenkljače, dromlja ter razne piščali in flavte. V opisu teh skladb je pogosto govor o "naravnih zvokih" in o tonalnih predispozicijah teh glasbil. Očitno so to skladbe, pri katerih je predpostavka avtentičnosti bolj poudarjena. Na drugi strani nastopa nekaj bolj spevnih melodij s pripisom "plesna glasba" ali "uspavanka", pri katerih je uporabljenih večje število glasbil. Pri teh skladbah laičnemu ušesu mnogo bolj ostanejo v spominu specifični ritmi in melodika, za katero ni moč spregledati mnogih podobnosti s srednjeveško in renesančno glasbo. Ob razlagi ene teh skladb je npr. navedeno, da je povzeta po bretonskem ljudskem izročilu. Vprašanje, ali tovrstna melodika pri skladbah, ki naj bi predstavljale prazgodovinsko glasbo, nastopa enostavno zaradi odsotnosti drugih, bolj oprijemljivih virov, ali pa, da morda srednjeveška in zgodnjenovoveška ljudska glasba celo dejansko povzema iz nekkih prazgodovinskih melosov (?), to vprašanje prepuščamo bralcem, še raje pa poslušalcem te zanimive multimedijske publikacije.

Nekatere skladbe so izvedene tudi s pevsko spremljavo, za katero v opisu presenečeni ugotovimo, da imajo celo izpisano besedilo, in sicer v prvotnem jeziku ter v nemškem

² J. Dular, *Podzemelj*, Katalogi in monografije 16 (Ljubljana 1978), 27, t. 29: 2–5.

³ P. Korošec, J. Korošec, *Najdbe s koliščarskih naselbin pri Igu na Ljubljanskem barju*, Arheološki katalogi Slovenije 3 (Ljubljana 1969), 52, t. 3: 1,2,4.

prevodu. Če si natančneje pogledamo, kaj je "prvotni" jezik, se izkaže, da gre za poskus rekonstrukcije galščine, tj. jezika Galcev današnje Francije. Ta jezik je delo Davida Stifterja, klasičnega filologa in enega začetnikov študija keltologije na dunajski univerzi. Kolikor je razbrati iz skromnih podatkov, je tako npr. pesem *Ibatis* (v prostem prevodu *Pivec oz. Pijanec*) avtorsko delo omenjenega keltologa, pri katerem rekonstrukcija galskega jezika temelji po eni strani na poznavanju živih keltskih jezikov, po drugi strani pa na fragmentih galščine, ohranjenih v antičnih epigrafskih napisih in tedanji onomastici. Morda velja za boljšo predstavo o tem zanimivem jeziku predstaviti izbrani kritici iz omenjene pesmi skupaj s poskusom prostega prevoda (iz nemščine) v slovenščino.

Ponc in iouantuti bubua,
Gnata me liliset daula.
Ded' arganti moi cauacon.
"Ib' en', siop', 'sercias lanon!"
Mi siopa urit genetin:
"Cloue moi, ouglanne sin:"

"Vinson ibu coccon, uindon!
Papon balcon ibu lindon!
Ibu lation, ibu noxtin!
Ibu medu, ibu curmi!
Ambi sercin tepu et mesgon!
Ne me tu pissisi anmescon!"

Ko sem mladenič postal,
Mi je sledila razvneti deklica,
Podala mi je srebrno čašo.
"Pij iz nje," je rekla, "polna je ljubezni!"
A jaz sem deklici odvrnil:
"Poslušaj me in tole se nauči:"

"Pijem rdeče vino, pijem belo!
Pijem vsako močno pijačo!
Pijem podnevi, pijem ponoči!
Pijem medico, pijem pivo!
Ljubezni in sirotki se izogibam!
Nikoli me ne boš videla treznega!"

Pozoren bralec v tem rekonstruiranem jeziku ne more spregledati tudi sledov latinščine. Ob tem se velja spomniti, da so tovrstne rekonstrukcije morda pogojno veljavne za poznolatenško in galo-rimsko obdobje na prostoru Galije. Naša publikacija pa je vendarle posvečena času skoraj pol tisočletja pred tem. Spomniti se velja tudi, da so keltski družini jezikov v mlajšem halštatskem času najverjetneje pripadala zgolj ljudstva zahodnohalštatskega kulturnega kroga. Za "keltskost" ljudstev v vzhodnohalštatskem krogu nimamo nobenih dokazov. Tako ostaja jezik pesmi iz *Sitularie* zgolj zanimiva hipoteza. Na žalost na tem področju prejkoslej ostajamo brez kakršnihkoli resnih rekonstrukcijskih orodij.

Ob koncu lahko povzamemo, da je vsak resen poskus rekonstrukcije zvokov iz halštatskega časa zahteven podvig. Avtorji *Sitularie* so se ga lotili arheološko in muzikološko neoporečno: korektno so podali vse vire, ki so nam na voljo. Njihova rekonstrukcija železnodobnih glasbil in

njihovih zvokov je s tega vidika verna in kredibilna. A to velja predvsem za zvoke, predstavljene v krajših skladbah s posamičnimi glasbili v ospredju. Vse ostalo, torej večina rekonstruirane glasbe in jezik pesmi, ki to glasbo občasno spremlja, pa sta bolj ali manj posrečeni rekonstrukciji, ki s halštatskim časom na področju razširjenosti spomenikov situjske umetnosti nimata neposredne zveze.

Peter TURK

Carsten Wenzel: *Groß-Gerau I. Der römische Vicus von Groß-Gerau, "Auf Esch": Die Baubefunde des Kastellvicus und der Siedlung des 2.-3. Jahrhunderts. Mit naturwissenschaftlichen Beiträgen von Sabine Deschler-Erb, Heide Hüster Plogmann, Sabine Klein, Angela Kreuz und Hans-Peter Stika. Frankfurter Archäologische Schriften, Band 9, Habelt-Verlag, Bonn 2009. ISBN 978-3-7749-3637-9. 244 strani.*

V seriji publikacij Frankfurter Archäologische Schriften, ki ga izdaja Institut für Archäologische Wissenschaften univerze Goethe iz Frankfurta na reki Main, je izšla serija zvezkov o najdišču Groß-Gerau v južnem delu regije Hessen oz. v rimski provinci Zgornji Germaniji. V prejšnji številki Arheološkega vestnika smo predstavili objavo disertacije Markusa Helferta v zvezku 11, ki je z najrazličnejših vidikov raziskal odkrite lončarske delavnice v naselju Groß-Gerau, in objavo rokopisa dr. N. Hanela v zvezku 12 o sigilatnem posodju, ki je bilo najdeno med izkopavanji pod njegovim vodstvom med letoma 1989 in 1992 na lokaciji Groß-Gerau II.

V 9. zvezku serije pa so predstavljene arheološke raziskave in naravoslovne analize rimskega vikusa Groß-Gerau, "Auf Esch". Na strateški točki v okljuku reke, na lokaciji "Auf Esch", so bile najstarejše najdbe znane že s konca 19. stoletja. Prva izkopavanja rimskega vojaškega tabora s pripadajočo naselbino, danes poimenovana tudi Groß-Gerau I, pa so potekala v 60-tih letih 20. stoletja. Moderna izkopavanja so poimenovana Groß-Gerau II. V letih 1989–1992 in 2011 so jih izvajali sodelavci Außenstelle Darmstadt des Landesamtes für Denkmalpflege Hessen, nato je leta 1997 izkopaval Saalburgmuseum Bad Homburg. V letih 1997–2000 so raziskave prevzeli sodelavci Instituta für Archäologische Wissenschaften Goethejeve univerze iz Frankfurta na Maini, ki uspešno odkrivajo zgodovino najdišča z najrazličnejših vidikov. S tem je bilo raziskanih 1,25 ha oz. 10 % površine naselbine. V letih 1997–1998 in 2006 so po naročilu Universität Frankfurt/M. izvedli geofizikalno prospekcijsko 10 ha velike površine.

V obsežnem I. delu 9. zvezka je Carsten Wenzel objavil svojo disertacijo, kjer predstavlja stratigrafske podatke iz vseh teh raziskav, natančno analizo odkrite arhitekture tabora in naselja ter rekonstrukcijo stavbne zgodovine najdišča Groß-Gerau od 1. do 3. st. Sistematično predstavi topografske podatke, zgodovino raziskav in kulturnozgodovinski kontekst, nato pa stavbni razvoj naselbine po fazah najdišča. Z novčnimi najdbami, žigi na sigilatnem posodju, z dendrokronološkimi podatki in analizo ostalega arheološkega gradiva avtor poda datacijo posameznih faz najdišča. Sledi analiza stavb (termalnih, dolgih, stavbnih prizidkov, podzemnih objektov, skladišč/skedenjev) in analiza